

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türk Parlamento Tarihinde Bir Demokrat: Hayrettin Erkmen

A Democratic in The History Of The Turkish Parliament:

Hayrettin Erkmen

Fatma TOMBAK

Öğr. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Aydın/Türkiye
fatma.tombak@adu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2439-0173

Öz: Hayrettin Erkmen, 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerinin yaşandığı dönemlerde mevcut iktidar partisinde üst yönetimde olarak darbeleri bizzat yaşayan, Demokrat Parti'nin en genç bakanıdır. Aynı zamanda Adalet Partisi'nin ve Türkiye demokrasi tarihinin ilk gensoru ile düşürülen de bakanıdır. Onun hatıraları, yaşadıkları, dönemindeki önemli olaylar ve bunlara karşı yorum ve değerlendirmeleri bu çalışmada ele alınacaktır. Böylece Türk demokrasi tarihinde kritik zamanlarda önemli görevler alan ve önemli olaylara şahit olan Erkmen'in yaşadıkları ve yaşadıklarına bakışının anlaşılması, araştırılması Türkiye'nin demokrasi tarihinin daha iyi anlaşılmasına ve aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Çalışmada özellikle Hayrettin Erkmen'in Demokrat Parti'ye siyasete atılması, Demokrat Partiyi neden seçtiği, neden özellikle Çalışma Bakanlığı'nı tercih ettiği, 27 Mayıs Darbesinde yaşadıkları ve Yassıada'da yargılanma süreci, mahkum edilmesi, daha sonra esareti bitince siyasete tekrar dönmesi, neden Adalet Partisi'ni tercih ettiği, Adalet Partisi'nin azınlık hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapması ve gensoru ile düşürülen ilk bakan olması akabinde bu gensoru hakkında kendi yorum ve analizleri paylaşılarak 12 Eylül'e giden süreç kritik edilecektir. Erkmen'in yaşadıkları demokrasi tarihinin kritik anlarına denk gelmektedir. Ancak literatürde Erkmen üzerine yapılan bir çalışma (anılarının yayınlanmasından başka) neredeyse bulunmamaktadır. Bu nedenle Erkmen'in anılarından, dönemin gazetelerinden, meclis tutanaklarından ve döneme ait kaynaklardan faydalanılarak gerçekleştirilen bu araştırma makalesinin literatüre ve demokrasi tarihine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hayrettin Erkmen, Demokrat Parti, hükümet darbesi, azınlık hükümeti, gensoru.

Abstract: Hayrettin Erkmen is the youngest minister of the Democratic Party, who personally experienced the coups as a member of the senior management of the current ruling party during the coups of May 27 and September 12. He is also the minister of the Justice Party and the first minister in the history of Türkiye's democracy to be dismissed by interpellation. His memories, experiences, important events of his time and his comments and evaluations about them will be discussed in this paper. Thus, understanding and researching Erkmen's experiences and his perspective on what he experienced, who took important duties at critical times in the history of Turkish democracy and witnessed important events, will contribute to a better understanding and illumination of Turkey's history of democracy. In particular, the study examines Hayrettin Erkmen's entry into politics with the Democratic Party, why he chose the Democratic Party, why he specifically chose the Ministry of Labor, what he experienced during the May 27 Coup, his trial process in Yassıada, his conviction, and why he returned to politics after his captivity was over. After choosing the Justice Party, served as the Minister of Foreign Affairs in the minority government of the Justice Party, and became the first minister to be dismissed by interpellation, his own comments and analyzes about this interpellation will be shared and the

process leading to September 12 will be criticized. However, there is almost no study on Erkmen in the literature (other than the publication of his memoirs). For this reason, it is aimed to contribute to the literature and the history of democracy by making use of Erkmen's memories, newspapers of the period, parliamentary minutes and sources of the period.

Keywords: Hayrettin Erkmen, Democratic Party, government coup d'état, minority government, interpellation.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasi tarihinde 27 Mayıs ve 12 Eylül darbeleri önemli bir dönemi oluşturmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nde askerî darbeler başlamış, demokrasi süreci olumsuz etkilenmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi ile ülke tarihindeki en kritik ve kalıcı darbelerden birini daha yaşamış ve demokrasi aksamış, askerî vesayet ağırlığını hissettirmiş, sivil toplum ve gençler apolitik bir sürece doğru sürüklenmiştir. Çalışmada bu darbelerin yaşandığı süreçte iktidar partisinde olan, darbelere giden süreci yaşayan ve hükümette bakan olarak görev yapan Hayrettin Erkmen ve siyasi hayatı konu edilerek dönemin demokrasi ve cumhuriyet tarihi açısından daha iyi anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılmıştır. Erkmen'in kritik dönemlerin şahidi olarak yaşadıkları şüphesiz anlamlı katkılar sunacaktır. Bu nedenle Erkmen'in Demokrat ve Adalet partilerinde siyaset yapmış bir demokrat olarak onun gözünden dönemin anlaşılmasına odaklanan çalışma literatürde var olan parlamenterlerin yaşantı ve görüşlerine yönelik çalışmaların zenginleşmesine de katkıda bulunacaktır. Anılar, gazeteler, tutanaklar, döneme ait belgeler ve dönemi ele alan araştırmalardan faydalanarak üretilen bu çalışma İkinci Dünya Savaşından 1980 darbesine kadar olan süreçte Erkmen'in yaşadıklarını merkeze alan bir yöntemle ele alınmıştır. Erkmen üzerine literatürde bir çalışma bulunmamaktadır. Sadece anıları yayınlanmıştır (Tombak, 2024). Bu çalışma ile literatüre önemli bir katkı sunulacaktır.

Öncelikle hayatına kısaca bakılacak olursa 1915 tarihinde Giresun'da doğan Hayrettin Erkmen, ortaokul ve liseyi Trabzon Lisesi'nde, yükseköğretimini de Siyasal Bilgiler Fakültesinde tamamladı. Daha sonra 1938'de askerlik hizmetine başladı. Ancak Maliye Bakanlığının Ekim 1938'de açtığı sınavı kazandığı için yedek Subay Okulundan ayrılıp iktisat ve maliye öğrenimi için Paris'e gönderilmiştir (Arslan, 2011: 413). II. Dünya Savaşı da bu sırada başlamıştı (1939), Erkmen bu nedenle 1940 yılında Türkiye'ye dönmüştü. Öğretimini bırakıp dönünce 1940'ta yeniden silâh altına alınmıştır. 1942 yılı sonunda askerlik görevini tamamladıktan sonra bir süre Maliye Bakanlığında çalışmıştır. 1943'te yarıda kalan öğrenimini tamamlamak üzere Cenevre'ye gönderilmiştir. Cenevre İktisat Fakültesinde öğretimini tamamlayarak doktora başlanan Erkmen, aynı fakülteden doktorasını başarı ile savunarak 1948'de iktisat doktoru unvanını almıştır. Bu süre içerisinde Lozan Hukuk Fakültesine de devam ederek hukuk diploması almıştır. Bu çok yönlü eğitim hayatı ile Türk parlamento tarihinde ender şahsiyetlerden biri olarak dikkat çekecek olan Erkmen daha sonra ülkesine dönmüş ve Kasım 1949'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Umumi İktisat ve İktisat Teorisi Kürsüsü asistanlığı görevine başlamıştır. Hayrettin Erkmen, 22 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'den aday gösterilmiş ve IX. Dönem Giresun Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. X. Dönemde tekrar Giresun Milletvekilliğini kazanmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi yaşandığında İmar ve İskân Bakanı olarak görev yapan Erkmen, Yassıada'ya götürülmüş yargılanmış ve 10 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak af çıkarılması ile 1964 yılı sonunda tahliye edilmiş ve üzerindeki siyaset yapma yasağı sona erdikten sonra siyasete tekrar dönerek 12 Ekim 1975 tarihinde gerçekleşen ara seçimle Cumhuriyet Senatosu Giresun üyesi olmuştur. 12 Kasım 1979 tarihinde kurulan Demirel'in azınlık hükümetinde on ay süreyle Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Erkmen, 18 Mayıs 1999'da vefat etmiştir (Arslan, 2011: 414).

Erkmen'in Siyasete Girişi ve Demokrat Parti'de Siyaset Yapmayı Seçmesi

Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan (1 Eylül 1939) İkinci Dünya Savaşı yıllarında (Armaoğlu, 2019: 275) Türkiye siyasi eliti tüm enerjisini ülkeyi savaştan yara almadan çıkarma hedefine harcamıştır. İsmet İnönü'nün on iki yıllık Cumhurbaşkanlığı incelendiğinde bu sürecin altı yılı İkinci Dünya Savaşına denk geldiği görülmektedir (Karakuş, 2021: 97-117). Bu nedenle İnönü'nün en önemli gündemi savaş olmuştur (Tuncer, 2022). Ayrıca 1930'ların sonundan 1950'ye kadar olan dönem Kemalist mirasın devamlılığı ve sağlamlaştırılması açısından son derece belirleyici bir dönem olmuştur. İsmet İnönü, Kemalist siyasetin temel yönelimini sürdürmüş ve Türkiye bu sayede ekonomik zorluklar dışında İkinci Dünya Savaşı'ndan yara almadan çıkmıştır (Reinkowski, 2024: 104). Kemalizm açısından

İnönü'ye düşen görev yapılan devrimleri korumak, geliştirmek, yeni rejimin halk kitlelerince benimsenmesini sağlamak, eğitimi güçlendirmek ve yaygınlaştırmak, sanayileşmeye devam etmek, vatandaşlık bilincini güçlendirmek ve demokrasi idealini gerçekleştirmektir (Çelik, 2021: 492-493). Ancak İnönü'nün savaş yıllarındaki ülke yönetimi zor olmuştur. Özellikle ekonomide büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Dünya savaşı Cumhuriyetin elde ettiği kazanımları ekonomik olarak zayıflatmıştır (Ahmad, 2014: 104-105). Yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle yorgun ve fakir düşmüş halk kitleleri arasında CHP popülarlığını kaybetmişti. Memur ve sabit gelirli kesim artan enflasyon karşısında olumsuz etkilenmişti. Zengin ticaret kesimi de artık siyasi güçsüzlük konumunu kabul etmek istememiş, büyük toprak sahipleri ise tarım ürünlerinin yapay olarak düşük fiyatlandırma ile satışından memnun olmamıştı. Ülkedeki kötü yaşam koşulları ve yeni vergiler göz önüne alındığında kırsal ve kentsel nüfus artık mevcut iktidarı beğenmez hale gelmişti (Reinkowski, 2024: 112). Nitekim iç ve dış gelişmeler çok partili hayata İnönü'yü zorlamıştır. Bunun sonucunda CHP'den kopmalar yaşanmış ve Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuş (Fersoy, 1971: 114-120), Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. İnönü'ye göre zaten çok partili hayat gerekliydi ve demokratikleşme ile birlikte millî irade ortaya çıkabilirdi (Heper, 1999: 173). Bu dönüşüme öncü olan İnönü, savaş sonrası, dünyanın köklü bir şekilde değiştiğini fark etmiş ve yurttan bir patlama olmadan kendinin de duruma müdahale etmesi gerektiğini anlamıştı. 1 Kasım 1945'te mevcut siyasal sistemin yeni oluşmakta olan demokratik dünya düzenine uygun hale getirileceğini kendisi açıklamıştı. Türkiye'de bir muhalefet partisi yoktu. 1945'te Toprak Reformu tasarısı meclisi iki kutba ayırmış, böylece CHP, 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasına yol açacak şekilde parçalanmıştır (Ahmad, 2014: 103-108).

14 Mayıs 1950 seçiminde ise iktidar değişmiş ve CHP yerini Demokrat Parti'ye (DP) bırakmıştır. Demokrat Parti tarafından kurulan yeni hükümet ekonomi politikasında daha kararlı bir şekilde tarım ve özel sektörü desteklemiştir. 1947- 1953 yılları arasında tarımsal üretim büyük ölçüde tarım alanlarının genişletilmesi sayesinde iki katına çıkmıştı. Ayrıca Marshall Planı fonları on binlerce traktör ithal etmek için kullanılmıştı. Nüfusun dörtte üçü hala tarımda istihdam edildiğinden üretimin artması tüm nüfus için gözle görülür bir ekonomik yükseliş ifade ediyordu. Başlangıçta başarılı olan ekonomik politikaları 1953 tarihinden itibaren durma noktasına gelmişti. Art arda gelen kurak yazlar ve düş hasatlar daha derinde yatan nedenlerle birleşmişti. Ekonomiye yapılan müdahaleler çoğunlukla kısa ömürlü olmuştu. Tarım politikasında hükümet kredi verme ve fiyatları yapay olarak yüksek tutma yoluna başvurmuştu. Devlete ait işletmeler ürünlerini değerinin çok altında satmak zorunda kalmıştı. Devlete ait yeni fabrikalar piyasanın istediğini üretmekte yetersiz kalmıştı. Kötü yönetim ve siyasi amaçlı müdahaleler kamu iktisadi teşebbüslerine damgasını vurmuştu. Bunun sonucunda siyasi amaçlı yatırım kararları bütçe açıklarına ve artan kamu borcuna yol açmıştı (Reinkowski, 2024: 119).

DP'nin kuruluşunda ve iktidara gelmesinde önemli bir pay Adnan Menderes'indir (Şahin, 2017: 194). 1950'de Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilince parti başkanı ve başbakan Adnan Menderes olmuştur. Demokrat Parti grup tutanakları DP milletvekillerinin görüşlerini, duruşlarını, tartışmalarını, fikir ayrılıklarını ve fikir birliklerini göstermesi açısından önemli kaynaklardan biridir (Naskali ve Yıldırım, 2021). Hükümeti kuran DP ilk grup toplantısını 20 Mayıs günü gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması fikri kabul edilmiştir. 1950 yılında gerçekleştirilen grup toplantılarında Erkmen 11.07.1950 tarihindeki Af Kanunu müzakereleri sırasında söz alarak konuşmuştur (Naskali ve Yıldırım, 2021: 388 ve 392). Meclis kürsüsünden Erkmen'in ilk konuşması Başbakan Menderes'in de dikkatini çekmiştir. Erkmen'in nitelikleri ve hitabet kabiliyeti onun Menderes Hükümetinde Çalışma Bakanı olarak görev almasına zemin hazırlamıştır (Sükan, 1992: 53-54). Böylece III. Menderes Hükümeti'nde (17 Mayıs 1954- 9 Aralık 1955) Çalışma Bakanı olarak Erkmen yer almıştır (Sükan, 1992: 160-161).

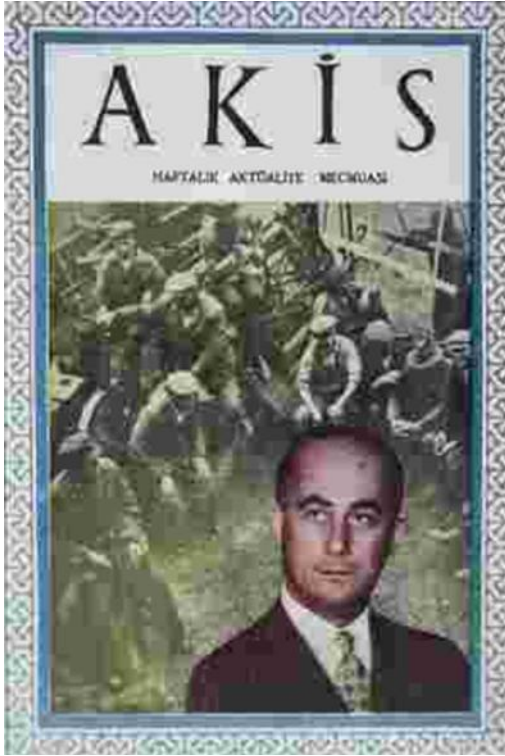
Erkmen, Ankara Üniversitesinde Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu, Lozan Üniversitesinde hukuk öğretimini tamamlamış ve Cenevre Üniversitesinde iktisat doktorası yapmış uzman bir akademisyen olarak öğretim üyeliği de yapmış bir siyasetçidir. Farklı alanlardaki uzmanlığı özellikle ekonomideki bilgi ve tecrübesi, Türkçe dışında birden fazla dil konuşması, kendini iyi yetiştirmiş bir aydın olarak siyasete atılmasına neden olaylar incelendiğinde kişisel anılarının ve tercihlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki genç yaşta siyasete atılmasında en etkili olaylardan biri çocukken Giresun'da Jandarmalar davası vergisini ödemeyen bir kişiyi yandan aşağı sürüklediği ve bu kişinin yaralanması sonucunda kızıyla Erkmen'in evlerine yardım talebinde bulunmak için geldikleri anda olayın anlatılışına şahit olması onda derin bir etki yaratmasıdır (Kardaş vd., 2023: 13). Köylünün bu sıkıntılarını gidermek

ve milletine hizmet düşüncesi ile çocukluk yaşlarında bu şekilde başlayan Erkmen'in siyaset aşkı 27 Mayıs darbesinden sonra "15 yıl siyasetten" yasaklanmasına rağmen bitmemiştir (Kardaş vd., 2023: 18). II. Dünya Savaşı yıllarında askerliğini tamamlayan Erkmen yurtdışında öğretim hayatını tamamladıktan sonra 1948 yılında Türkiye'ye dönüp Demokrat Partide siyasete atılmıştır. Giresunlu olduğu için Giresun adaylığı için başvurmuş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Giresun milletvekilliğini kazanarak parlamento hayatına başlamıştır.

Erkmen, az önce ifade edildiği gibi hukuk ve iktisat eğitimleri alan bir akademisyen olarak hitabeti ve uzmanlığı ile mecliste dikkatleri çeken bir siyasetçi olmuştur. TBMM'deki ilk konuşmasında DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in hemen dikkatini çekmiştir. Kişisel özellikleri ile siyasette hızla yükselmesi bu şekilde başlayan Erkmen, genç yaşta DP iktidarının en genç bakanı olarak Çalışma Bakanlığını üstlenmiştir. Dönemin tanıklarından gazeteci yazar Metin Toker bir yazısında 1950-1954 Meclisinin DP Grubunun başlıca dört çeşit milletvekilinden oluştuğunu söyleyerek Erkmen'e de dikkat çekmiştir:

"Bunların ilki bir önceki Meclisten gelenler... Dört Kurucu ve Hasan Polatkan, Kemal Zeytinoğlu, Kemal Özçoban gibi... İkincisi 1946-50 arasında bölgelerinde çetin demokrasi mücadelesi vermiş, kendilerine çok baskı yapılan zaferi dışları tırnaklarıyla kazanan yerel yöneticiler. ... Bir üçüncü takım, o yörenin iyi okumuş, iyi yetişmiş, dil ve dünya bilen gençleri; Hayrettin Erkmen, Fethi Çelikbaş bu örnekler arasında sayılabilir..." (Toker, 1991: 27).

Bu özellikleriyle Erkmen, Çalışma Bakanı olduğunda Başbakan Menderes ona (Meclisteki ilk konuşmasını ima ederek) *"Ben daha o gün sana göz koymuştum"* demiş (Kardaş vd., 2023: 23) ve hitabetteki yeteneğini vurgulamıştır. Akis mecmuası da bu konuda 31 Temmuz 1954 tarihli sayısında şu tespiti yapmıştır: *"Hayreddin Erkmen, Başvekil Menderes'in bizzat bulup çıkardığı ve politika hayatımıza hediye ettiği genç kıymetlerden biridir."* (Akis, 31 Temmuz 1954). Akis Dergisi kapağına da hükümetin en genç bakanını koymuştur (Resim 1):

Resim 1: Akis, 31 Temmuz 1954.

Menderes Hükümetlerinin en genç bakanı olarak Erkmen, Çalışma Bakanlığını özellikle istemiş başka bakanlıklar teklif edildiği dönemlerde dahi Çalışma Bakanı olmak istediğini ifade etmiştir. Milletine hizmet etmek için siyaseti seçtiğini ifade eden Erkmen, bu hizmeti uzmanı olduğu alanda, liyakatli bir şekilde gerçekleştirmeye özen gösterdiği görülmektedir. Kendisi de Çalışma Bakanlığı ile

ilgili olarak bu konudaki ihtisasını şu şekilde vurgulamıştır: “Doktora hazırlıklarım sırasında iş ve işçi konularıyla yakından ilgilenmişim. Konuya fikren hazırlıklı idim.” (Kardaş vd., 2023: 24).

Siyaseti millete hizmet etme yöntemi olarak seçen ve seven Erkmen’in dönemin iki önemli partisinden CHP’yi değil de neden DP’yi seçtiği ve neden DP’de siyaset yapmak istediği akla gelen önemli sorulardan biridir. Bu soruya Erkmen kendi cevap vermiş, DP’yi CHP’ye göre daha eşitlikçi ve demokratik bulduğu için seçtiğini ifade etmiştir. Hatıratı incelendiğinde bu konu hakkında özellikle CHP’nin oligarşik yapısına, halktan uzaklaşmış olduğuna ve kendini beğenmiş tekelci kadrolarına vurgu yaptığı görülmektedir (Kardaş vd., 2023: 25). Bu nedenle kendine daha yakın hissettiği, eşitlikçi ve demokratik gördüğü DP’de siyaseti tercih etmiştir.

Erkmen daha sonra 1957 seçimlerinde de Giresun milletvekili seçilmiştir. 1957 yılında kurulan beşinci Hükümette Erkmen yine Çalışma Bakanı olmuştur (Arslan, 2009: 45-46; Eroğul, 2017: 205). Beşinci Menderes Hükümeti 25 Kasım 1957 – 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında 27 Mayıs darbesine kadar sürmüş ve Erkmen ayrıca Ticaret Bakanı olarak 04.09.1958 tarihinde görev yapmaya başlamıştır. Bu dönemde bir süre İmar ve İskan Bakanlığını da yapmıştır. Biri asaleten birini vekaleten yürüttüğü bu bakanlıklardan Çalışma Bakanlığında 12.06.1959 tarihine kadar bulunmuştur (Sükan, 1992: 405-406).

Çalışma Bakanlığı sırasında Erkmen’in en önemli gündem maddelerinden biri işçi hakları (grev ve sendikalaşma vb.) olmuştur. Dönemin siyasi konjonktürü içerisinde hareket ettiği görülen Erkmen’in Avrupa’da öğrenim görmüş, bu alanda uzmanlaşmış ve doktora yapmış biri olarak işçi haklarına önem veren biri olduğu görülmektedir. Ancak kendisi istemesine rağmen dönemin şartları gereği işçilerin sendika hakları ve sosyal hakları konusunda yeterince adım atamamıştır. 30 Ocak 1954 tarihinde bir sendika ziyaretinde gazetecilerden biri Erkmen’e grev konusunu sormuştur. Erkmen de bu konunun DP’nin programında yeri olduğunu ve hazırlıkların yapıldığını ifade etmiştir (Akşam, 31 Ocak 1954). Bu gelişmeler yaşanırken grev tartışmaları ve işçi sendikalarının grev hakkı talepleri artarak devam etmiştir (Tuna, 2015: 485). Aradan bir yıl geçtikten sonra 20 Şubat 1955 tarihinde bir toplantıda grev konusunu tekrar hatırlatan sendika temsilcileri bakana TBMM’de grev hakkının verilmemesini ifade etmişlerdir. Sendikalar çalışanlara grev hakkının kesin olarak verilmesini talep etmişlerdir (Tuna, 2015: 486). Ancak DP iktidarında grev hakkı işçilere verilmemiştir. Çalışma Bakanı olarak Erkmen yıllar sonra kendisiyle yapılan bir röportajda grev hakkı ile ilgili şunları ifade etmiştir:

“Evet, DP muhalefette iken işçiye grev hakkının verilmesini istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Bu bir ihmaldir. Bunu kabul ediyorum... Ben, Samet Bey’den sonra Çalışma Bakanı oldum. Bu dönemde grev kanunu tasarısını hazırladım... Ben kendi hesabıma grev hakkını Bakanlar Kurulunda gündeme getirdim, bazı arkadaşlar karşı çıktılar, ‘zamansızdır’ dediler. ‘Kalkınmakta olan bir ülkeyiz, bu zamanda işçinin grevi boş yere değer kaybı getirecektir,’ dediler. Epey tartışıldı, sonra rahmetli Adnan Bey, ‘Hayrettin bunu sen şimdi sakla, zamanı gelince görüşürüz,’ dedi. Bu hadise 1957’de oluyor.” (Aral, 1988: 33).

Çalışma Bakanı olarak 17 Ocak 1958 tarihinde bir basın toplantısı yapan Erkmen, grev konusunu da dile getirmiş ve ekonomik durumumuzu tehdit edecek bir grev şeklinin mümkün olmayacağını söylemiştir (Hergün, 18 Ocak 1958; Tuna, 2015: 487). Partisinin ve hükümetinin kararları doğrultusunda açıklamalar yapan ve bu yönde hareket eden Erkmen ve az önce ifade edildiği gibi DP seçim öncesi savunduğu grev hakkını 10 yıllık iktidarı sırasında vermemiştir. Ancak bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde DP, gerçek ücretlerde, işyerlerindeki çalışma koşullarında ve sosyal güvenlik alanında sağladığı gelişmeler ve DP’li sendikacıların artan etkinliği aracılığıyla, grev hakkına gerek kalmaksızın, işçilerden destek aldığı görülmektedir (Koç, 2010: 12).

CHP’den Demokrat Parti’ye Basın ve 27 Mayıs’a Giden Süreç

Menderes’in ve hükümetinin özellikle basında ve kamuoyunda muhalefeti yok sayma ve görünürlüğünü azaltma müdahaleleri dikkat çekmektedir. Erkmen’in ise bu konularda bir müdahalede bulunmadığı anlaşılmaktadır. Erkmen’in bakanlığında bu düzenlemelere bir tepkisi olmamıştır.

Kurtuluş Savaşı sürecinde basılı medya Anadolu direniş hareketinin halkla iletişim kurup halkı kendi davası etrafında kenetlenmeye çağırmak için kullanıldığı önemli bir araç olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Türkiye’de ortaya çıkan yerel basılı medya insanlara Kemalizm’in özgün millet fikrini yeniden şekillendirme fırsatı vererek halk arasında bir millî kimliğin ilk defa oluşmasına zemin hazırlayarak önemli görevler icra etmiştir (Brockett, 2022: 37). İnönü’nün demokrasiye geçiş sürecinde gerçekleştirdiği adımlardan

biri olarak TBMM’de 1946’da yeni bir basın kanunu kabul edilmesiyle ülkede basın özgürlüğü artırılmıştı. Artık bir yayın çıkarmak için izin almak veya kefalet ödemek gerekli değildi. Bu basın özgürlüğü Türk basın tarihinde bir milat olarak kabul edilmiştir. Bu tarih yeni bir dönemin başlangıcını da simgelemiştir (Brockett, 2022: 159). Böylece basın özgürleşmeye ve demokrasi güçlenmeye başlamıştır. Ancak iktidar el değiştirdiğinde en başta basın özgürlüğünü savunan DP sonra bu tutumunu değiştirmiştir. DP’nin basın ile ilişkisi çarpıcı bir şekilde kötüye gitmiştir. Basına karşı DP tarafından baskı kurmak için yasal düzenlemelerin ilki 1951’de ikincisi ise Temmuz 1953’te gerçekleştirilmiştir (Eroğul, 2017: 127). 1952’nin son aylarından itibaren Adnan Menderes, İstanbul ve Ankara gazetelerinin en etkilerinin üst düzey yöneticileriyle görüşerek basını kontrol etmeye, yönlendirmeye başlamıştı. 1956’da Menderes, sert bir basın kanunu uygulamaya sokmuştur. Sadece 1954-1958 yılları arasında devlet savcıları, sindirme çabalarına karşı koyan gazeteciler aleyhinde yaklaşık 1.161 dava açmıştır (Brockett, 2022: 189-191). Bu süreçte gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın’ın gibi kişilerin tutuklanması olayları yaşanmıştır (Toker, 1966: 41 vd.) Basına ve muhalefete yönelik baskılar aydınlar ve halkta olumsuz karşılanmıştır. Kırşehir, DP iktidarı tarafından 30 Haziran 1954 tarihinde çıkarılan kanunla ilçe haline getirilmiştir. Malatya ise ikiye bölünerek Adıyaman il olmuştur (Eroğul, 2017: 153-154). Bu yaşananlar DP iktidarının yıpranmasına ve tepki almasına neden olmuştur.

Darbeye giden süreçte en önemli etki ekonomiye ait olmuştur. 1953 yılına kadar çok canlı görünen Türk tarımı, bir süre sonra durgunluk belirtileri göstermiştir. Üretimdeki artış hektar başına üretimin artmasından değil, ekili alanın artmasından ve hava koşullarının olumlu olmasından kaynaklanmıştı. 1954 yılı incelendiğinde hasat ortalamasının altındaydı ve Türkiye yıl sonunda Amerikan buğdayını ithal etmek zorunda kalmıştı. Ayrıca 1955 yılında Kıbrıs meselesi hükümetin kendi eksikliklerini kapatmak için kullandığı bir konu haline gelmeye başlamıştı. Bu sırada yaşanan 6-7 Eylül (1955) olayları İstanbul, İzmir ve Ankara’da kaosa ve yağma olayına dönüşmüş bu durum ülkenin yurt dışında imajını zedelemiştir. Fiyatlar arttıkça ve kıtlıklar arttıkça halk muhalefetin eleştirilerine karşı daha duyarlı hale gelmeye başlamıştı. Menderes ise süreci insanları siyasetten uzaklaştıracak adımlar atarak yönetmeye çalışmıştı. Aşırı enflasyon, hükümeti, ülkenin II. Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik zorluklarını karşılamak için çıkarılan 1940 Milli Koruma Kanununa tekrar başvurmasına neden olmuştur. 6 Haziran 1956 tarihinde çıkarılan bu kanun hükümete fiyatların ve ekonominin kontrolüne müdahale etme konusunda geniş yetkiler vermiştir (Ahmad, 2015: 70-73). Bu süreçte Demokrat Partinin kurucularından ve önemli isimlerinden biri olan F. Köprülü, 6 Eylül 1957’de partisinden istifa etmişti. Aynı zamanda muhalefet partileri, DP’nin baskıcı iktidarına karşı birleşmek için bir araya gelmeye ve iş birliğine başlamıştır (Eroğul, 2017: 188). Muhalefet lideri İnönü de DP’ye yönelik partisi CHP’nin önemli sloganlarını dile getirmişti. Bu sloganlar ve uyarılar darbe sürecinde önemli gündem maddelerini oluşturmaktaydı ve toplumun en önemli sorunlarını içermekteydi. Bunlar kısaca DP’nin anayasaya aykırı hareket etmesi, hâkim ve savcılarının baskı altında olması, üniversitelerin özerkliğini kaybetmesi, muhalefetin toplantı, yayın vb. yasaklarla baskı altına alınması, basın hürriyetinin zedelenmesi ve dinin siyasete alet edilmesidir (Aydemir, 1968: 166-167).

Nitekim bu gelişmeler sandığa yansımış ve 7 Ekim 1957 seçimlerinde DP oy kaybederek %47,70’e oyları düşmüş muhalefet oyunu ve vekil sayısını arttırmıştır. CHP oylarını %40,82’ye çıkarmıştır. Oy veren seçmen sayısı incelendiğinde CHP’nin DP’ye yakın bir oy aldığı görülmektedir. DP, 4.394.893 kişiden oy alırken CHP, 3.763.836 kişiden oy almıştır (Aydemir, 1968: 293). Aradaki yüzde 7’lik oy farkında rağmen mevcut kanunların verdiği avantajla 424 vekil çıkaran DP tek başına iktidar olmayı başarmıştı. CHP ise 178 milletvekili kazanmıştı. Ancak Menderes seçim gecesi oy kaybına ve CHP’nin oylarının yüzde kırkı geçmesi karşısında sinirleri çok bozulmuştur (Eroğul, 2017: 192). 1957 seçimlerinden sonra Menderes neredeyse bir ay kabineyi kuramamıştı. Daha sonra kurulan bu kabinede Erkmen, Çalışma bakanı olarak yer almıştır (Ahmad, 2015: 76). 1957 seçimleri parlamento aritmetiği açısından bakıldığında muhalefeti güçlendirmiş ve DP’yi zayıflatmıştır. 1954’te yaklaşık 30 sandalyesi olan ana muhalefet partisi CHP şimdi 178 milletvekiline ulaşmıştır. 1957 seçimlerinden sonra da muhalif basının susturulmaya çalışıldığı görülmektedir. DP’nin otoriterleşme eğilimleri devam etmişti (Uyar, 2017: 259 vd). Anlaşıyor ki, Türkiye, İnönü ile çok partili hayata yani demokrasiye geçmeyi başarmıştı ancak Menderes demokrasiyi ülkede yerleştirme hedefinde başarısız olmuştu (Aydemir, 1968: 164).

DP, 1957 seçimlerinde kendisine karşı güç birliği oluşturmaya çalışan muhalefetin seçim ittifakını yasal yollardan engellemiştir. Bunun üzerine CHP ve Hürriyet Partisi birleşmiş ve Güçbirliği Cephesi kurulmuştur. Muhalefet partilerinin bir araya gelmesi birleşme toplantıları Hür Parti – CHP toplantıları gerçekleşmiştir (Toker, 1966: 168 vd). Muhalefetin kendisine karşı birleşmesi üzerine de DP, Vatan Cephesi’ni kurmuştur (Uyar, 2012: 26). 1958 yılında ilan edilen Güçbirliği Cephesi’ni karşı DP Ekim 1958’de Vatan Cephesi’ni kurarak ilk Vatan Cephesi Ocağı İstanbul’da açmıştı. Ayrıca bu süreçte Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi

Millet Partisi de birleşmiştir (Milliyet, 17 Ekim 1958). Menderes, Vatan Cephesi fikrini benimsemiştir (Yalman, 1971: 348). Vatan Cephesi bir buçuk yıl kadar sürmüş üye sayısı bir milyona ulaşmıştır. Vatan Cephesi, 27 Mayıs 1960 darbesi ile sona ermiştir (Uyar, 2012: 27). Ancak bu kutuplaşma ülkede özellikle cephelerin kurulmasından sonra taraftarlar arasında şiddet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle DP taraftarları ve DP iktidarı muhalefete karşı şiddet kullanmaya başlamıştır. Bunlardan ilki Tokat Zile’de gerçekleşmiştir. İnönü’nün Zile ziyaretinde halk cop ve gaz bombası dağıtılarak dağıtılmıştır (Uyar, 2017: 279). İnönü’nün Uşak ilini ziyareti sırasında da istenmeyen olaylar yaşanmıştır. DP taraftarı vatandaşlar toplanarak İnönü ve çevresindekileri, gazetecileri taşlamıştır (Uyar, 2017: 300-301). Muhalefet cephesinde ise 2 Mart 1960’ta İstanbul’da öğrenci olayları yaşanmıştır. Bazı okullarda öğrenciler dersleri boykot etmişti ve Taksim’e yürüyüş gerçekleştiren öğrencileri, polis dağıtmıştır (Uyar, 2017: 326). Daha sonra 27 Mayıs darbesine yakın bir zamanda kurulan Tahkikat Komisyonuna dönemin gazetecilerin belirttiğine göre öyle yetkiler verilmişti ki bu hukuki düzenleme parti diktatörlüğünün kurulması manasına gelmekteydi (Yalman, 1971: 351). Nitekim Ahmad’ın yorumuna göre de DP 1954’ten itibaren kişi partisi olmuştur. Aynı şekilde CHP de İnönü’nün düşürüldüğü 1972’ye kadar kişi partisi olarak kalmıştı (Ahmad, 2015: 63).

Darbeye yakın süreçte Erkmen’in anıları, meclis tutanakları ve gazeteler incelendiğinde Erkmen’in ülkenin ekonomik olarak bir çıkmaza girdiği, bu durumda erken seçimden başka bir seçenek olmadığı konusundaki Başbakan’a önerisi dışında bir ifadesi veya görüşü bulunmamaktadır. Avrupa’da eğitim almış ve demokrat bir kişilik olarak Erkmen’in bu yorumu kıymetlidir. Ülkenin bir çıkmaza sürüklendiğini gören Erkmen bu durum karşısında kutuplaşma veya otoriterleşme yerine seçime gidilerek demokrasilerde mümkün olan en iyi öneriyi getirmiştir. Ancak Aydemir’in belirttiğine göre Celal Bayar’ın erken seçime karşı çıkma kararı etkili olmuş, Bayar’ın isteği doğrultusunda seçimlerin normal zamanında yapılması fikri kabul edilmiştir (Aydemir, 1968: 388). Bunun üzerine erken seçime gitmeyen Menderes muhalefeti sindirmeyi tercih etmiş ve ülkede yaşanan kutuplaşma ordunun müdahalesine zemin hazırlamıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi ve Erkmen

Erkmen, DP’nin önemli bir üyesi olarak 27 Mayıs 1960 darbesini yaşamış, tutuklanmış ve Yassıada’da yargılanıp ceza almış bir siyasetçidir. Hatıratında (yayına hazırlayanların belirttiği şekilde) üç defter halinde darbe ve yargılanma sürecini not almış ve savunma hazırlığını da bu defterlere yazmıştır (Kardaş, 2023: 29). Yassıada yargılamalarında özellikle DP’ye yönelik dikta rejimi kurduğu iddialarına yönelik en önemli cevap hukuk eğitimi de alan Erkmen’den gelmişti. Erkmen savunması sırasında mahkemede “*Muhalefetin var olduğu ve katıldığı bir serbest seçimde dikta rejimi yeşermez*” demişti. DP’nin kurucularından ve DP iktidarının Cumhurbaşkanı ve Yassıada’da idam ile yargılanan Celal Bayar bu savunmasına ve sözlerine dair Erkmen’e “*Hayrettin Bey sizi tebrik ederim. Yassıada Mahkemesi’nde hem rejimimizi en sağlam biçimde savundunuz hem de arkadaşlarımıza yol gösterdiniz.*” demiştir (Kardaş, 2023: 34).

Türkiye Cumhuriyeti’nin demokrasi tarihinde ilk askerî darbe olan 27 Mayıs’ı yaşayan Erkmen tutuklanması sırasında ve Yassıada’da yaşanan dava sürecinde kötü muameleye maruz kalmış, sözlü, psikolojik ve fiziksel şiddete tanıklık etmiş bunları tarihe not düşmüştür (Kardaş, 2023: 39-40). Ayrıca Erkmen, Yassıada’da tutukluluk süresi boyunca hep baskı ve tehdit edildiklerini belirtmiştir. Bu süreçte askerin neden kötü davrandığı sorusuna cevap arayan Erkmen bunun “*kin birikimi*”nden kaynaklandığını düşünmüştür. Bunun kaynağının CHP olduğunu ifade etmiş, CHP’lilerin kendilerinden neden nefret ettiğini anılarında şu şekilde ifade etmiştir: “*Bunlara göre biz onların iktidarına son vermiş hainlerdik. ... Biz ortadan kaldırılmadıkça onlar için yaşam sahası açılmayacaktı sanki.*” (Kardaş, 2023: 45).

Darbe sonrası kurulan Yassıada’daki esaret ve kurulan mahkeme insan haklarına ve adil bir yargılanma hakkına aykırı bir şekilde işlemiştir. Yassıada yargılamalarının üzerine çalışma yapan Naskali’nin bu husustaki tespiti önemlidir: “*Yassıada mahkemesi kararları davalar başlamadan verilmişti. Kararlar sümenin altındaydı, günü gelince ilan edilecekti. Darbeyi gerekli ve meşru göstermek için mutlaka ağır suçlar bulunacak ve ağır cezalar verilecekti.*” (Naskali, 2013).

Yargı sürecindeki önemli davalardan biri Vatan Cephesi Davasıydı. CHP ve Hürriyet Partisi mensupları bir araya gelip DP iktidarına karşı birleşerek Güçbirliği Cephesi’ni kurduğu ifade edilmişti. Bunun üzerine 1958 yılında ilan edilen bu cepheye karşı DP, Ekim 1958’de Vatan Cephesi’ni kurmuştu. İlk Vatan Cephesi Ocağı İstanbul’da açılmıştı. İnönü’nün Trakya gezisi sırasında Kırklareli’nin Kocasalih bucağında da ilk Güçbirliği Ocağı açılmıştır. Vatan Cephesi Ocakları ile Güçbirliği Ocakları çoğu zaman birbirinin tam karşısında açılmıştı. Bu şekilde halkta gruplaşmalar ve kamplaşmalar yaşanmaya başlamıştı. Bu olaylar için Yassıada davalarında Vatan Cephesi Davası açılmıştır. Bu davada 22 kişi yargılanmıştır. Bunlar arasında Erkmen de bulunmaktaydı. Vatan Cephesi davasında Sebati Ataman, Hadi Hüsnan ve Mükerrrem Sarol ceza almamış

diğerleri için ise “*Vatan Cephesi yolsuzluğu anayasayı ihlal suçunun maddi vakasını teşkil etmiştir*” kararı çıkmıştır (Naskali, 2011).

Yassıada’da Erkmen’in yargılandığı davalardan en önemlisi Zimmet Davası olmuştur. Bakanlardan Hayrettin Erkmen ve Zeyyad Mandalinci, bir ABD seyahati sonunda artan yolluğu iade etmedikleri ileri sürülmüştür, bu davadan ikisi de berat etmiştir (Bayir, 2011: 22). Erkmen, Yassıada’da çeşitli suçlardan mahkûm edilerek 10 yıl 9 ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Af çıkarılması ile 1964 yılı sonunda tahliye edilmiş ve 1965 yılından itibaren İstanbul’a yerleşerek serbest iktisat ve ticaret müşavirliği yapmış, Şişli Özel İktisat ve Ticari Yüksek Okulu’nda öğretim üyeliği yapmıştır. 1 Mayıs 1967 tarihinden 1974 yılına kadar da Merkez Bankası müdürler üyeliği görevinde bulunmuştur (Kardaş, 2023: 83). Anıları incelendiğinde yaşanan işkencelerin, idamların ve adil bir yargılanma olmadan mahkûm edilmesinin onda psikolojik etki yarattığı görülmektedir. Ancak bu süreçleri atlatan Erkmen, özgürlüğüne kavuşunca çalışma hayatına dönmüş daha sonra tekrar siyasete girerek milletine hizmet etme arayışında olmuştur.

Erkmen’in Siyasete Yeniden Başlaması

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 1961 anayasası ile yeni hukuki düzenlemeler siyasal yapıyı değiştirse de temeldeki yapılanma aynen kalmıştı. Darbe ile Demokrat Parti kapatılmış anayasayı ihlali gerekçesiyle yargılanan liderleri hapse atılmış ve üç bakan idam edilmişti. Ancak DP’li vekiller halk arasında sevimliye devam edilmişti. 1961’de kurulan Adalet Partisi (AP) de bu halk kesimine yönelik siyaset takip eden kendisini DP’nin devamı olarak gösteren bir parti olarak Türkiye siyasi tarihinde yerini almıştı. Nitekim 1961 seçimlerinde AP geçerli oyların yüzde 34,8’ini almıştır (Ahmad, 2014: 135).

Darbeden uzun bir süre geçtikten sonra 11 Aralık 1974 tarihinde siyasi yasaklı DP’lilerin siyaset yapma haklarının iadesini ilgilendiren kanun TBMM’de kabul edilmiştir (Tercüman, 12 Aralık 1974). Böylece hakları iade edilen siyasetçiler, siyaset yapabilecek ve milletvekili adayı olabileceklerdi. Siyasi yasağının kalkması üzerine Erkmen de 1975 yılı gerçekleşen Cumhuriyet Senatosu ara seçimine katılarak Giresun senatörü seçilmiştir (Yalansız, 2012: 2592-2594).

1970’ler Türkiye’de siyasal istikrarsızlığın ve soğuk savaşın etkisi altında kutuplaşmaların yaşandığı bir atmosferdeydi. 1970’lerin sonunda gerçekleşen seçimler istikrarı sağlayamadı, siyasal kutuplaşma hız kazandı. Siyasal şiddet ve cinayet olayları artmaya başlamıştı. Bu nedenle İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti dağılmıştı. Hükümet kurulamamıştı. Bu durumda hükümeti kurma kararlılığı gösteren AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 12 Kasım’da bir azınlık hükümeti kurmuştur. Milli Selamet Partisi (MSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve bağımsızların desteğiyle mecliste 25 Kasım 1979’da Demirel güvenoyu almayı başarmıştır. Demirel’in azınlık hükümetinde Hayrettin Erkmen, Dışişleri Bakanı olarak yer almıştır (Ahmad, 2014: 150-153; Ahmad, 2015: 362). Ancak 1979 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi karaya oturmuştu. Hükümetler 1970’lerin ikinci yarısından itibaren lirada yaşanan hızlı düşüşe Haziran 1979’da %78 ve Ocak 1980’de %48 olmak üzere iki ciddi devalüasyonla müdahale etmek zorunda kalmıştı (Reinkowski, 2024: 151).

Demirel’in Azınlık Hükümeti ve Erkmen

Erkmen, üzerindeki siyaset yasağı kalktıktan sonra 1975 yılında tekrar siyasete dönmüştür. 1975 Ekim ayında Cumhuriyet Senatosu Giresun üyeliğine seçilen Erkmen, Adalet Partisi (AP) içerisinde siyasete atılmıştır. Neden AP’yi seçtiği konusunda ise DP’nin devamı olarak gördüğü bu partiye katılması kendini yakın hissettiği için olduğu anlaşılmaktadır. Anılarında AP’yi tercih etme sebebi olarak şunları ifade etmiştir: “*Demokrat Parti’nin misyonunu benimseyen, o misyonu yaşayan ve yaşatan, çoğu eski dava hatta kader arkadaşım tarafından kurulmuştu. Program, benim siyasi inançlarım doğrultusunda idi.*” (Kardaş, 2023: 102). Ayrıca anıları incelendiğinde CHP karşı olumsuz bakışı yine devam ettiği görülmektedir (Kardaş, 2023: 83).

AP’ye AP Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından bizzat davet edilen Erkmen’in Demirel ile arası azınlık hükümeti sırasında verilen gensoru ile açılacaktır. Bu süreç yakından incelendiğinde 24 Ekim 1979 tarihinde Ecevit’in istifası üzerine hükümeti kurmakla görevlendirilmişti (Milliyet, 20 Ekim 1979). Demirel de iktidar olarak gelecek seçimlere daha avantajlı girip iktidarı CHP’den almayı hedefliyordu. Ancak hükümeti tek başına kuracak vekil sayısına AP sahip değildi. Bu nedenle ya koalisyon ya da azınlık hükümeti kurulması gerekiyordu. MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan da AP’nin azınlık hükümeti kurmasını destekleyeceklerini ilan etmiştir (Cumhuriyet, 20 Ekim 1979).

Böylece AP ve MSP arasında belli ilkeler çerçevesinde anlaşma sağlanarak bir mutabakata varılmıştır (Kardaş, 2023: 84-85). MHP ile de görüşmeler yapıldıktan sonra MHP'nin ve MSP'nin dışarıdan desteklediği AP azınlık hükümeti kurulmuştur. 12 Kasım 1979'da kurulan AP azınlık hükümetinde Erkmen, Dışişleri Bakanı olarak görev almıştır. 1950-1960 yılları arasında DP iktidarında Çalışma ve Ticaret bakanlıklarını asaleten, dönem dönem de Sanayi, Ulaştırma, Dışişleri ve İmar bakanlıklarını vekaleten yürüten Erkmen'in AP'nin azınlık hükümetindeki Dışişleri Bakanlığı üçüncü asil bakanlığı olmuştur (Kardaş, 2023: 88). Erkmen 12.11. 1979-05.09.1980 döneminde VI. Süleyman Demirel Hükümetinde Cumhuriyet Senatosu Giresun üyesi olarak Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür (Güney, 2019: 2). Bu görevi sadece on ay sürmüştür.

Erkmen'in Dışişleri Bakanlığı ve Bakanlığının Gensoru ile Düşürülmesi

Erkmen'in bakanlığa başladığı dönemde Dışişleri Bakanlığı oturmuş bir sisteme sahipti. Türkiye Batı'ya yönelmiş ve barışçı bir dış politika yürütüyordu. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) ortak üyesi olan Türkiye AB'ye tam üyelik için başvuru sürecindeydi. Ancak ekonomik kriz yaşayan ülke zor bir dönemden geçiyordu. Bu nedenle dış finansman bulunması konusunda Dışişleri Bakanlığı'na da görevler düşüyordu (Kardaş, 2023: 88-89). 1979'da Demirel'in azınlık hükümeti programında yer almamasına rağmen Avrupa Ekonomik Topluluğu (Avrupa Birliği) ile ilişkilere önem verilmiş, resmi bir başvuru yapılmaya da Dışişleri Bakanı olarak Erkmen topluluğa üye olma niyetini sürekli dile getirmiştir (Akçay, 2013: 35-36). Nitekim 1980 Şubat ayında Erkmen, AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunma istekleri olduğunu ifade etmiştir. Bu isteğin nedeni olarak 1981 yılında Yunanistan'ın AET'ye tam üye olarak girmesinin de etkisi bulunmaktadır. Çünkü Yunanistan'ın üye olunca veto yetkisi olacaktı. Bu nedenle Erkmen'in üyelik başvurusu hazırlığı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Erkmen'in bakanlığının onuncu ayında gensoru ile bakanlıktan düşürülmesi, akabinde 12 Eylül darbesinin yaşanması üyelik sürecini aksatmıştır (Akçay, 2016: 13-14). Erkmen'in Dışişleri Bakanlığı döneminde diğer önemli konulardan biri de ABD ile yapılan Müsterek Savunma ve İşbirliği Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma kapsamında yapılan yardımlar Türkiye'nin beklediği şekilde olmamış ve beklentileri karşılamamıştır. Kıbrıs sorunu da dış politikada önemli bir meseleydi, Kıbrıs Harekâtı (1974) sonrası Türkiye, ABD ambargosu ile karşılaşmıştı. Yüne bu dönemde İran'da devrim olmuştu, komşu olarak bu mesele Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Ayrıca Erkmen göreve geldikten kısa bir süre sonra Afganistan'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. SSCB, 27 Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmiştir. İsrail ise Kudüs'e yönelik ilhak hareketleri içerisindeydi. Ekonomik sıkıntılardan olduğu bir süreçte dış politikada böyle önemli gündemler içerisinde Erkmen görev yapmıştır ancak Erkmen'in Dışişleri Bakanlığı kısa sürecektir. Erkmen'in kısa süren bakanlığında ifade edilen önemli gelişmeler yaşanmıştır (Güney, 2019: 103-105).

MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, AP'ye bir ihbar mektubu göndermişti. Nitekim Erbakan ve Ecevit hükümete karşı olumsuz tavırlarını kamuoyu ile paylaşıp hükümetin değişmesi gerektiğini ya da erken seçime gidilmesi gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı (Cumhuriyet, 14 Haziran 1980). Erbakan tarafından gönderilen mektup bir uyarı niteliği taşıyordu şartlar yerine getirilmezse hükümetten MSP'nin desteğini çekeceği ifade ediliyordu. İlerleyen süreçte Erkmen hakkında gensoru önergesi meclise sunulmuştur (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1980). MSP'nin azınlık hükümetine karşı bu hamlesi CHP tarafından destek bulmuştur (Resim 2). Başbakan Demirel ise bu hamleye karşı Erkmen'in istifasını istemiştir. Erkmen ise istifa etmemiş bu hamlenin hükümete karşı olduğunu belirterek, hükümetin güvenoyuna başvurması gerektiğini ifade etmiştir. Erkmen anılarında bu sürecin ayrıntılarını aktarmıştır. Gensoru önergesi ise 28 Ağustos 1980 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır (Kardaş, 2023: 95-113).

Resim 2: Cumhuriyet, 14 Haziran 1980.

5 Eylül 1980 tarihinde TBMM’de yapılan oylama sonucu gensoru ile bakanlığı düşürülen Erkmen, AP Genel İdare Kurulu (GİK) üyesi olarak 9 Eylül’de yapılan AP’nin Divan toplantısına katılmıştır. Bakanlıktan ayrılışından sonra ilk toplantısı olan bu toplantıda AP’nin azınlık hükümeti üyesi olan Maliye Bakanı, Sağlık Bakanı ve Enerji Bakanı hakkında verilen gensorular burada görülmüştü. AP’yi hükümet kurması için destekleyen MSP şimdi CHP ile iş birliği yaparak hükümeti devirmek için çalışıyordu. MSP’nin belli bir plan dahilinde AP’nin itibar kaybına uğratılarak halkın gözündeki değerini düşürüp seçimlerde oy arttırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Erkmen’in hatıratı incelendiğinde hakkında verilen gensoru ile ilgili geniş bilgiler verdiği ve gensoru meselesinde Demirel’in hatalarına ve MSP’nin hedeflerine dikkat çektiği görülmektedir. Erkmen’e göre kendisi hakkında verilen gensoruda hükümet sorumluluğu üstlenmeliydi. Çünkü dış politikada izlenen siyaset tamamen hükümet politikalarına ve programına dayanmaktaydı. Ancak gensoru oylamasında AP grubu oy kullanmayarak onu yalnız bırakmıştı. Onu asıl üzen gelişme de bu olmuştur (Kardaş, 2023: 103). Diğer taraftan ülkede hükümet gensorular ile iş yapamaz hale getirilmeye çalışılıyordu. Bu nedenle mecliste güven ortamı dağılıyor ve ülke belirsizliğe gidiyordu. Bu gelişmeler darbe için beklemekte olan ordu yönetiminin işini kolaylaştırıyordu.

Erkmen’e göre kendisi hakkında verilen gensoru ile bakanlığının düşürülmesi ve diğer bakanlar hakkında verilen gensoruların hedefi hükümetti. Gensorular AP hükümetini yıpratmaya ve oy kaybı yaşamasına yönelikti. MSP Genel Başkanı Erbakan’ın Erkmen’e göre üç stratejisi vardı. Bunların ilki başarıyla gerçekleştirilen AP’nin azınlık kurmaya teşvik edilmesi ve hükümeti kurmasıydı. Bunu başaran MSP ikinci oyunu olan Demirel’e 7 Haziran 1980’de gönderilen ihbar mektubuydu. Bu mektupla öne sunulan şartlarla hükümet köşeye sıkıştırılıp hataya zorlanmıştı. Üçüncü strateji ise gensoru ile Erkmen’in bakanlığının düşürülmesiydi (Kardaş, 2023: 130). Bu üç oyunda da başarıya ulaşan MSP, halkın ve kamuoyunun nezdinde Demirel ve AP’nin imajını sarsarak itibar ve oy kaybetmesine neden olmuştu.

MSP gensoru olayında CHP ile iş birliği yapmış, desteklediği AP azınlık hükümetini yarı yolda bırakmıştır (Hürriyet, 24 Haziran 1980). CHP’nin amacı ise AP’yi siyasi olarak yaralamak, hükümetin düşmesini sağlayarak hükümeti kendi kurmaktır (Cumhuriyet, 14 Haziran 1980). Öyle anlaşıyor ki hem AP hem CHP siyasetin doğası gereği iktidarı ele geçirmek için hareket ediyordu. Gensoru ile Erkmen’in bakanlığının düşürülmesi üzerine gazete manşetleri incelendiğinde Süleyman Demirel’in ve AP’nin

Erkmen'i feda ettiği ve mecliste oylamaya katılmayarak yalnız bıraktığı yorumları yer almıştır (Resim 3 ve 4) (Hürriyet, 6 Eylül 1980; Cumhuriyet, 6 Eylül 1980; Milliyet, 6 Eylül 1980). İtibar kaybına uğrayan Demirel ise kendisini savunmuş, gensorunun bakana yönelik verildiği gibi ifadelerle olayı geçiştirmeye çalışmıştır (Günaydın, 7 Eylül 1980). Böylece dikkatleri hükümetten uzaklaştırma gayreti gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak kamuoyunun AP ve Demirel'in bu tutumunun gazetelere yansıdığı, köşe yazarlarının konuyu irdelediği görülmektedir. Yeni Asır Gazetesinden Haluk Cansın'ın değerlendirmesi gensoru ile Erkmen'in düşürülmesi gelişmesinde çarpıcı bir analiz sunmaktadır (Yeni Asır, 9 Eylül 1980). Cansın yazısında şu analizi yapmıştır: *"Dış politika konusunda meclis çoğunluğunca verilmiş bir mahkûmiyet hükmü sadece Dışişleri Bakanının sırtına yükleyip hükümeti bu mahkûmiyet dışında farz etmeye kalkışmanın, hislerden başka mantığa da ters düşen tarafları bulunmaktadır."* (Yeni Asır, 9 Eylül 1980). Öyle anlaşıyor ki bu mantık dışı süreç hükümetin gensoru meselesini güvenoyu olarak değerlendirmemesi ve Erkmen'in de istifa etmemesi nedeni ile gerçekleşmiştir. Demirel'in bu konudaki hatası Hükümetin gözden düşüp itibar kaybetmesine neden olurken darbe hazırlığı yapan ordu üst yönetiminin de işini kolaylaştıran bir etken olmuştur. Böylece TBMM'de gensoru ile düşürülen ilk bakan Erkmen olmuş, AP azınlık hükümeti CHP ve MSP'nin iş birliği ile büyük bir yara almıştır. MSP bunu bir zafer olarak görmüş, Konya'da gerçekleştirilen "Kudüs Mitingi" ile dikkatleri üzerine çekmiştir (Cumhuriyet, 8 Eylül 1980). Ancak Erkmen'in düşürülmesi ve MSP'nin Konya mitinginde yaşanan olaylar ordu için bardağı taşıran son damla olmuş ve 12 Eylül askerî darbesi gerçekleştirilmiştir.

Türkiye parlamento tarihinde bakanlığı gensoru ile düşürülen ilk bakan Erkmen olması nedeniyle gensoru üzerinde kısaca durulması gerekmektedir. Parlamenter sistemlerde gensoru meclisin hükümeti denetleme araçlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Gensoru ile meclis, başbakan veya Bakanlar Kurulunu ya da bir bakan hakkında vereceği gensoru önergesi ile izlediği yanlış siyasetten dolayı ilgili bakanı görevinden düşürebilir (Atlay, 2010: 91).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra başlayan süreçte 12 Eylül 1980 darbesine kadar TBMM'de 5 yasama dönemi yaşanmıştır. Bu beş yasama döneminde gensoruların sayısı dikkat çekmektedir. Özellikle son yasama dönemi olan beşinci yasama döneminde toplam 69 adet gensoru önergesi verilmiştir. Bu dönem, parlamentoda hiçbir partinin tek başına hükümet kuracak çoğunluğa sahip olmaması gensoruların daha çok yaşanmasına ve azınlık hükümetlerinin kurulmasına neden olurken bu siyasi ortam ülkede istikrarsızlığı ve askerî darbeyi getirmiştir (Atlay, 2010: 81-82). Türkiye'nin siyasi tarihi incelendiğinde en çok gensoru verilen dönemlerden biri 12 Eylül darbesi öncesi olan beşinci yasama dönemi olmuştur. Bunun en önemli nedeni de toplumda var olan bölünmüşlük ve kamplaşmanın meclise yansımış olmasıdır. Bu siyasi ve toplumsal tablonun sonucunda mecliste hiçbir parti tek başına iktidar olacak milletvekiline ulaşamamış koalisyonlar ve azınlık hükümetleri kurulmuştur. Böylece gensoruların sayısının artması kaçınılmaz olmuştur. Çalışmanın konusu içerisinde yer alan Erkmen hakkındaki gensoru da MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan tarafından; *"tutum ve davranışıyla dış politika konusunda milli menfaatlerimize aykırı hareket ettiği"* iddiasıyla verilen gensoru ile 03.09.1980 tarihinde güvensizlik önergesinin kabul edilmesiyle Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen görevinden düşürülmüştür. Ancak tek başına iktidar kuran partilerin olduğu dönemlerde gensoru aracının etkili olmadığı görülmektedir. Örneğin DP'nin tek başına iktidar olduğu 1954-1960 yılları arasında verilen önerge sayısı sadece 9'dur (Atlay, 2010: 82-95).

Resim 3: Milliyet, 6 Eylül 1980.

Erkmen'in düşürülmesi aslında hükümete verilen büyük bir zarar, hükümete muhalefet tarafından vurulan büyük bir darbeydi. Meclis zabıtlarında gensoru görüşmeleri incelendiğinde görüşmelerde hükümet politikası eleştirilmiş, ancak faturası bakana çıkarılmıştı (Millet Meclisi Tutanak Dergisi 28.08.1980; 03.09.1980). Erkmen de konuşmalarında ve gensorudaki iddialara cevap verirken bu hususlara dikkat çekerek parti programına en başta destek verip azınlık hükümetinin kurulmasına destek veren MSP'nin bu tavır değişikliğini eleştirmiştir. Aslında bir bakanın, hükümet tarafından benimsenen bir politikasının gensoruya konu edilmesi, hükümete karşı verilmiş bir gensoru olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle Erkmen'in dış politikayı tek başına yönetmesi mümkün olmayacağına göre Başbakan'ın gensoruyu üstlenmesi beklenirdi. Ancak Demirel iktidarı bırakmamak için bakanına sahip çıkmadığı görülmektedir (Bakırcı, 2023: 91). Bunun nedeni de yine bir gensoru hikayesinde aranmalıdır. Çünkü Türkiye parlamento tarihinde ilk düşürülen hükümet V. Demirel Hükümeti'dir. Bu tecrübeyi kısa bir süre önce yaşamış Demirel'in yine aynı akıbeti yaşamamak için bakanını feda ederek "günü kurtarma" çabası içerisine girdiği anlaşılmaktadır.

Resim 4: Cumhuriyet, 6 Eylül 1980.

12 Eylül Sonrası Erkmen'in Siyasi Yaşamı

12 Eylül Darbesi ile birlikte siyasal partiler kapatılmış, daha az siyasal katılım ön planda tutulmuş, sivil toplum ve üniversiteler siyasetten uzak tutulmaya çalışılmıştır. Yeni anayasada partilerin açılmasına çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir (Resim 5) (Dursun, 2008: 425). Bu dönemde Erkmen'in de siyasetten uzak kaldığı görülmektedir. Ancak içindeki siyaset aşkı bitmeyen Erkmen 1989 yılında eski siyaset arkadaşları ile Demokratlar Kulübünü kurmuş ve yönetiminde yer alarak başkanvekilliği görevini üstlenmiştir (Yalansız, 2012: 2595). Böylece siyasete tekrar atılmak için ısınma turlarına başlayan Erkmen ve eski Demokrat Partililer, 1992 yılında çıkarılan 3821 sayılı kanun değişikliği ile daha önce kapatılmış olan siyasal partilerin açılmasına izin verilmesi üzerine eski partilerini açma eylemine geçmiştir. Yeniden siyasal hayatta aynı adla yer alan Demokrat Parti 10 Eylül 1992'de açılmıştır. Tekrar açılan DP'nin gerçekleştirilen parti kongresinde (29 Kasım 1992) Erkmen genel başkan adayı olmuştur. İki adayın bulunduğu kongrede İlyas Taşhan seçimi kaybetmiş ve Erkmen yeniden kurulan DP'nin Genel Başkanı seçilmiştir (Yalansız, 2012: 2595). Böylece önemli siyasi tecrübeye sahip olan ve darbeler, yargılanmalar ve yasaklanmalar yaşamış biri olarak Erkmen, milletvekilliği, parti grup başkanvekilliği, senatörlük, bakanlık yaptıktan sonra siyasî hayatında çok sevdiği Demokrat Parti'nin genel başkanlığını da yapmıştır. Kapandıktan 32 yıl sonra tekrar açılarak canlandırılmaya ve merkez sağ toplamaya çalışan DP kısa süre sonra tekrar dağılma sürecine girmiştir. Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in DP'nin 16 Ocak 1994 tarihindeki olağanüstü kongresinde seçilmesi üzerine parti içerisinde huzursuzluklar yaşandı. Erkmen ve arkadaşları süreci yargıya taşıdı. Bu sırada 1995 genel

seçimleri yaşanıyordu DP Genel Başkanı olan Aydın Menderes partisini bırakarak Refah Partisi'nden milletvekili adayı oldu ve seçildi. Bunun üzerine DP Genel Başkanı Murat Uzman olmuştu (Özkan, 2001). Bu yaşananlar Erkmen gibi eski Demokrat partililerin DP'den ve siyasetten uzaklaşmasına neden olmuştur. DP'nin yeniden kuruluşunda yer alan eski Demokratlar bu gelişmeler üzerine DP'den istifa etmiştir (Milliyet, 27 Kasım 1995). Erkmen'in bu olaylardan sonra siyasi bir partide faaliyeti olmadığı görülmektedir. Daha sonra girişte de ifade edildiği gibi Erkmen 18 Mayıs 1999'da vefat etmiştir (Arslan, 2011: 414).

Resim 5: Cumhuriyet, 12 Eylül 1980.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Hayrettin Erkmen, DP iktidarında Çalışma Bakanlığını devralırken Menderes Kabinesinin en genç bakanı (38 yaşındayken), 1979 yılında AP'nin azınlık hükümetinde Dışişleri Bakanlığını üstlenirken Demirel Kabinesinin en yaşlı üyesi (64 yaşındayken) olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'nin demokrasi tarihinde gensoru oylaması ile bakanlığı düşürülen ilk kişi olmuş, 27 Mayıs ve 12 Eylül darbelerinde iktidar partisinin yönetiminde yer almış biri olarak kritik dönemlerin önemli tanıklarından biridir.

27 Mayıs 1960 darbesi mağduru, Demokrat Parti'nin gözde bakanlarından, hitabeti, eğitimi ve uzmanlık alanları ile bir lider adayı olma özelliğine sahip karakter özellikleriyle Erkmen, 1979 yılı Kasım ayında MHP ve MSP'nin dışarıdan desteği ile kurulan AP azınlık hükümetinin tecrübeli siyasetçisi olarak Dışişleri Bakanlığını üstlenmiştir. Kritik bir dönemde AB'ye üyelik başvurusu, İran Devrimi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Kıbrıs meselesi ve ABD ambargosu gibi önemli gelişmelerin ve ilişkilerin yaşandığı 10 ay gibi kısa süreli bakanlığında gösterdiği performans MSP'nin ve Demirel'in dikkatini çekmiş kamuoyunda dönemin en başarılı bakanlarından gösterilmesi gensoru sürecine neden olmuş ve Demirel'in bu süreçte kendi bakanını ve parti üyesini yalnız bırakmasına zemin hazırlamıştır. Gensoru ile Türkiye Cumhuriyet tarihinde düşürülen ilk bakan olurken ülkenin iktidar boşluğuna sürüklenmesi ordu yönetimindeki darbe planlayıcılarının işini kolaylaştıran bir faktöre neden olmuştur. 12 Eylül darbesinin zamanlanmasında en önemli iki olay Erkmen'in bakanlığının gensoru ile düşürülmesi ve MSP'nin Konya mitingi olmuştur. Bunlar birlikte düşünüldüğünde ve Erkmen'in anıları incelendiğinde Demirel'in süreci iyi kritik edip okuyamadığı ve bunun sonucunda AP iktidarında ülkenin otorite boşluğuna sürüklenip bir askerî darbe daha yaşadığı anlaşılmaktadır.

Erkmen'in hayatı ve siyasi yaşamı üzerine yapılan bu çalışma ülkenin demokrasi tarihinin ve darbeler yaşadığı dönemlerin kritik edilip daha iyi analiz edilmesine katkı sunacak unsurlar

içermektedir. Böylece Erkmen gibi kritik zamanların önemli aktörlerinin siyasi yaşamı ve anıları kritik edildiğinde siyaset adamlarının darbelere giden süreçte irade ve kontrol güçlerinin ülkenin kaderini etkilediği görülmektedir. Muktedir liderliğe ve iktidara sahip siyasetçilerin zamanlarını iyi okuyup kritik süreçleri iyi yöneterek demokrasi tarihine önemli katkılar sunacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2014), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2015), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayınları.
- Akçay, E. Y. (2013), 1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 25-45.
- Akçay, E. Y. (2016), Süleyman Demirel Hükümetlerinde Döneminde Türkiye'nin AB İle İlişkileri: Bir Tercih mi?, Zorunluluk mu?" *International Journal of Academic Values Studies*, S. 6, 11-17.
- Akis, 31 Temmuz 1954.
- Akşam, 31 Ocak 1954.
- Aral, F. (1988), Hayrettin Erkmen'le DP Üzerine, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 9, 30-35.
- Armaoğlu, F. (2019), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. 26. Basım, Kronik Yayınları.
- Arslan, Z. (2009), *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. DÖNEM (1957-1960) C. I*. TBMM Yayını.
- Arslan, Z. (2011), *Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. DÖNEM (1957-1960) C. III*. TBMM Yayını.
- Atlay, K. (2010), Türk Parlamento Hukukunda Gensoru, *Yasama Dergisi*, S.16, 57-102.
- Aydemir, Ş. S. (1968), *İkinci Adam, III. Cilt*. Remzi Kitabevi.
- Bakırcı, F. (2023), Parlamenter Sistemde Askeri Muhtıranın Etkisi Üzerine TBMM 1971-1980 Dönemi, *ViraVerita E-Dergi*, S.18, 1-105.
- Bayir, A. E. (2011), 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, S.1, 13-27.
- Brockett, G. D. (2022), *Ne Mutlu Türküm! Diyene Türk-Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev: Özgür Balkılıç, 2. Baskı, Fol Kitap.
- Cumhuriyet, 14 Haziran 1980.
- Cumhuriyet, 20 Ekim 1979.
- Cumhuriyet, 6 Eylül 1980.
- Cumhuriyet, 8 Eylül 1980.
- Çelik, S. (2021). *İnönü Döneminde Kemalizm*, Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Dursun, S. (2008), Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem, *ÇTTAD*, C.VII, S. 16-17, 421-433.
- Eroğul, C. (2017), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2. Baskı, Yordam Kitap.
- Fersoy, O. C. (1971), *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Yayıncılık.
- Günaydın, 7 Eylül 1980.
- Güney, S. (2019), Türkiye Cumhuriyeti'nde Akademisyen Dışişleri Bakanlarının Türk Dış Politikasına Etkileri, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.
- Heper, M. (1999), *İsmet İnönü (Yeni Bir Yorum Denemesi)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Hergün, 18 Ocak 1958.
- Hürriyet, 24 Haziran 1980.
- Hürriyet, 6 Eylül 1980.
- Karakuş, G. (2021), *Soğuk Savaşta Ara Kesit İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)*, Paradigma Akademi.
- Kardaş, H. vd. (20239), *İki Dem Bir Demokrat Eski Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in Anıları*, Yapı Kredi Yayınları.
- Koç, Y. (2010), Demokrat Parti, 27 Mayıs ve İşçi Sınıfı, *Teori Dergisi*, Mayıs 2010, 1-24.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1980.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 28.08.1980.
- Milliyet, 17 Ekim 1958.
- Milliyet, 20 Ekim 1979.
- Milliyet, 27 Kasım 1995.
- Milliyet, 6 Eylül 1980.
- Naskali, E. G. (2011), *Vatan Cephesi Davası (Yassıada Zabıtları VI)*. Kitabevi.
- Naskali, E. G. (2013), *Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması*, Kitabevi.
- Naskali, E. G. ve Yıldırım, Y. (Haz.). (2021), *Demokrat Parti Grup Tutanakları (1950)*, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Özkan, F. (2001), Devren Satılık Parti, *Radikal* 29 Kasım.
- Reinkowski, M. (2024), *Türkiye Tarihi Atatürk'ten Bugüne*, Çev: Hamide Koyukan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sükan, F. (1992), *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları (1950-1960)*, 2. Baskı, Kültür Ofset.
- Şahin, İ. (2017), İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili, *Tarih ve Günce*, C. 1, S. 1, 191-216.
- Tercüman, 12 Aralık 1974.
- Toker, M. (1966), *İsmet Paşayla 10 Yıl (1954-1964) Cilt I (1954-1957)*, 2. Baskı, Akis Yayınları.
- Toker, M. (1991), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrat Parti'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınları.
- Tombak, F. (2024), Kitap eleştirisi. İki Dem Bir Demokrat Eski Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in Anıları, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.11, S. (5), 4322-4330.
- Tuna, I. (2015), Demokrat Parti Döneminde Çalışma Hayatına Yönelik Düzenlemeler (1950-1960), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S.13, 473-491.
- Tuncer, H. (2022), *İsmet İnönü'nün Dış Politikası 1938-1950*, Kaynak Yayınları.
- Uyar, H. (2012), *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları.
- Uyar, H. (2017), *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap.
- Yalansız, N. (2012), 27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 7, S.3, 2585-2598.

Yalman, A. E. (1971), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt: 4 (1945-1971)*, Rey Yayınları.
Yeni Asır, 9 Eylül 1980.